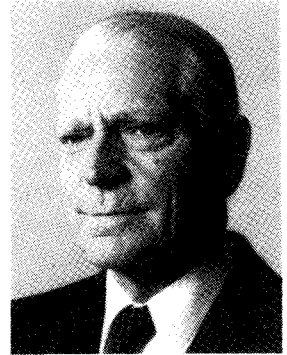

Dr. W. Aalders

Er staat geschreven en er is geschied

De Nederlandse Staat heeft iets mystieks. Ja, iets religieus. Dat mag niet in vergetelheid geraken, zeker niet in het CDA. Een bespreking van 'Publieke gerechtigheid. Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving'. Een rapport van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, dat in november vorig jaar uitkwam. De conclusie van de recensent: Als er iets karakteristiek is voor de Staat, dan is dat niet dat zijn grondslag filosofisch is, maar berust op het: Er staat geschreven! en: Er is geschied!

Elk boek heeft zijn geschiedenis. Dat geldt zeker van het in oktober 1990 bij Bohn Stafleu Van Loghum verschenen boek 'Publieke gerechtigheid. Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving'. Een rapport van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Het trof goed dat het verscheen omstreeks de tijd van de viering van het tienjarig bestaan van het CDA. Terecht kwalificeerde de voorzitter van de Tweede Kamerfractie het dan ook als 'de wetenschappelijke kroon op tien jaar CDA'. In het 'Woord vooraf' worden de namen vermeld van hen die aan de definitieve versie van het rapport het meest hebben bijgedragen, maar bij lezing en bestudering ervan is duidelijk, dat een keur van deskundigen aan de tot-

standkoming heeft meegewerkt. Men kan wel zeggen, dat het *la crème de la crème* van juristen, sociologen, politici en filosofen uit de CDA-kring is, die tijd en kracht en kennis in dit rapport heeft gestoken. En men kan dan ook niet anders dan bewondering hebben voor de secretaris van de werkcommissie, de heer A. Klink, die erin is geslaagd de bijdragen van zovelen tot een leesbare, hier en daar zelfs boeiende, maar bovenal tot een gave eenheid te verwerken, waar het CDA trots op mag zijn.

Eerst dus iets over de historische achtergrond van dit rapport. Dat is het moeizame groeiproces van de drie oude christelijke partijen, de Katholieke Volkspartij, de Anti-Revolutionaire Partij en de Christelijk Historische Unie, naar één christen-democratische beweging. Aan dat proces was vooraf gegaan een langzame, maar gestage leegloop van die partijen, vooral van de KVP. In tien jaar kelderden de drie grote christelijke partijen van 49,1 procent van het totaal der uitgebrachte stemmen naar 31,3 procent. Dat was van 1963 tot 1972. Het *aggiornamento* van paus Johannes XXIII en het Tweede Vaticaanse Concilie waren daar zeker niet vreemd aan. Evenmin als de doorbraak-theologie van

Dr. W. Aalders (1909) is emeritus lector protestantse theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en emeritus predikant bij de Nederlands Hervormde Kerk.

Karl Barth aan protestantse zijde. Bij dit door de tijdsomstandigheden opgedrongen groeiproces naar een fusie der drie partijen bleek echter hoe groot de onderlinge verschillen waren. Alleen met vage algemeenheden kon een voorlopige vorm van praktische samenwerking worden bereikt. Aan een samensmelting in politiek-filosofisch opzicht geloofde voorshands niemand. En daarbij lag de moeilijkheid waarlijk niet alleen in de traumatische controverse Rome – Reformatie, maar evenzeer in de verschillende tradities der protestanten onderling. De traditie van Groen van Prinsterer, van A. Kuypers, van A.F. de Savornin Lohman, van C. Gerretson, van H. Dooyeweerd, van J.Th. de Visser, van A.A. van Ruler. Maar de politieke nood drong. Het ogenblik leek niet ver meer dat het verschijnsel van een christelijke politieke partij tot het verleden zou behoren en dat het als een achterhaalde zaak zou worden beschouwd om nog te reppen van een christelijke visie op staat en maatschappij.

Welnu, uit die nood is het Christen Democratisch Appel geboren. Als een wonder. Als een Phoenix uit de as herrezen. Toch weer een christelijke politieke partij! En blijkens dit pas verschenen boek 'Publieke gerechtigheid' een partij op een stevige grondslag en met een vast gebinte.

Men kan zeggen, dat de drie christelijke partijen elkaar voor het eerst principieel gevonden hebben in de commissie 'Grondslag en politiek handelen' (1978). De vraagstelling spitste zich daarbij toe op de plaats van de overheid en de politieke orde volgens de Bijbel. Kan de Bijbel richtlijnen bieden waar politici voor hun werk wat aan hebben? Het antwoord op die vraag kan niet twijfelachtig zijn. Geloven volgens de Bijbel is een zaak die het hart raakt en die daarom doorwerkt in al het menselijk handelen. Het Oude en het Nieuwe Testament geven duidelijke aanwijzingen, hoe macht in dienst staat van gerechtigheid. Ook vinden wij in het Evangelie richtlijnen voor het hanteren van de staatsmacht. Er gaat een bijbels appel uit naar

alle samenwerkingsverbanden. Politieke gezagsdragers hebben daarbij een eigen opdracht en mandaat. Publieke gerechtigheid staat nooit los van bijbelse gerechtigheid, maar is daarvan afgeleid en daaraan ondergeschikt. Daarmee is de overheid met haar organen haar taak gewezen en zijn tevens haar grenzen gesteld.

Ontreddering

Wij zeiden dat het CDA uit de nood geboren is. Die historische achtergrond mogen wij bij het tot stand komen van het boek 'Publieke gerechtigheid' niet vergeten. Daarbij speelde echter nog een andere noodsituatie een rol dan de leegloop der christelijke politieke partijen. Ik doel daarmee op de periode van culturele maatschappelijke en politieke ontreddeering in de jaren zestig en zeventig. Nooit eerder in de geschiedenis van de Westerse wereld zijn de eer en hoogheid van de Staat zo zeer vertrapt en te grabbel gegooid; nooit eerder is het maatschappelijk bestel zo zeer voorwerp van verachting, hoon en spot geweest als toen! Men moet spreken van een dijkbreuk van alle gezagsinstaties.

Omdat een mens gauw vergeet, kan het nuttig zijn dat verleden hier nog eens in herinnering te brengen. En dan vooral als historische achtergrond van dit pas verschenen rapport over de christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving. De jaren zestig en zeventig ... Het oproer zette in aan de universiteiten van Tilburg, Amsterdam, Nijmegen. De inzet was de eis van medezeggenschap op alle niveaus en de verkiezing van universiteitsraden. In Tilburg werd de Hogeschool bezet en omgedoopt in Karl Marx Universiteit. In Amsterdam volgde de bezetting van het Maagdenhuis, het bestuurscentrum van de Universiteit. De studenten ervoeren dit oproer als een bevrijding, als de doorbraak naar een nieuwe wereld. En dit verschijnsel was internationaal. 'Het was ongelooflijk, het was totaal. En wat zo wonderbaarlijk was: allen voel-

den hetzelfde ... Het was een festival van het leven, een liturgische celebratie van menselijkheid.¹

Een aantal jaren geleden heeft de historicus prof. H.W. von der Dunk een zeer instruerend artikel geschreven over die roerige periode 'Tussen welvaart en onrust van 1955 tot 1973.' Hij schrijft daar: 'Een golf van democratiseringspogingen overspoelde het land in vele sectoren. Het volk leek ontwaakt en kwam met spandoeken de straat op. Rellen verstoorden de vrede. Het gezag kwam onder vuur, of beter onder rookbommen en steenworpen, en zijn dragers moesten de bakens verzetten om erger te voorkomen. Wat het buitenlands beleid betrof verdween de overeenstemming. NAVO-koers en vriendschap met de VS behoorden tot de stenen des aanstoots. Van consensus naar dissensus, van harmonie naar polarisatie, van restauratie naar vernieuwing ... met deze en andere slagwoorden wordt de omslag volgens dit standaardbeeld gekarakteriseerd ... De jaren zestig moeten gezien worden als de belangrijkste cesuur van deze eeuw: de oorlog had de wezenlijke structuren nog intact gelaten.'

Daarbij denken wij uiteraard niet meer alleen aan de studentenrevolte, maar ook aan het optreden van de provo's, de hippies, de krakers, de gitaaranarchisten, de Dam-slapers, en iets later nog de *beatniks*, de *yippies*, de *flower power*, het hele verschijnsel van de moderne jeugdcultuur. Ook moeten wij erbij betrekken de voor mannen van Nieuw Links met hun geschriften 'Tien over rood' en 'Democratie? – ja an me zoole'. En ook mag niet vergeten worden de rol die de televisie erbij gespeeld heeft: de uitzending op 31 augustus 1957 'Dag Koninginnedag', die de eerste echte televisierel veroorzaakte; het jongerenprogramma 'Hoepla' met het herhaaldelijk optreden van het fotomodel Phil Bloom en het satirische program 'Zo is het toevallig ook nog eens een keer' met teksten van onder andere H. Brandt Corstius.

De columnist H. Hofland karakteriseerde die tijd als de culturele dekolonisatie van Nederland en de Nijmeegse hoogleraar C.J. Dessaur sprak in haar Diesrede 1974 van een cultuurtransformatie.

Het was in die jaren dat heel wat leidinggevende figuren uit het politieke, maatschappelijke en kerkelijke leven in paniek raakten, geestelijke evenwichtsstoornissen kregen en niet beter wisten te doen dan ook coltrui en *jeans* aantrekken, mee demonstrenen tegen de atoombom, tegen Amerika, tegen de repressieve tolerantie van de rechtsstaat. Het was de tijd, dat prof. B. Delfgauw in een protestmars tegen de Vietnam-oorlog de Amerikaanse president uitkreet voor 'moordenaar'. Dat Piet Reckman zijn beruchte handboek voor 'sociale acties' publiceerde. Dat progressieve theologen de Kerk kwalificeerden als 'het graf van God'. En dat Albert van den Heuvel, de secretaris-generaal van de Hervormde Kerk, gearmd met Joop den Uyl naar het Utrechtse Domplein marcheerde. Alom werden utopische, messiaanse dromen gedroomd. Dromen van een onmiddellijk komend vrederijk, van een radicaal nieuwe wereld, omdat de oude wereld eenvoudig ondraaglijk was geworden. Dromen die ingegeven waren door een dwepend, romantisch verlangen naar het bevrijde en verlorene leven.

Welk een gistingstijd voor de bestaande politieke partijen! Hoe zouden de anti-revolutionairen, de christelijk-historischen, de rooms-katholieken op deze kladderaatsch van doorgeslagen progressiviteit reageren? Zij beseften maar al te goed dat hun visie op Staat en maatschappij weinigen meer tot politiek handelen vermocht te inspireren. Wie aan de turbulente jaren van toen terugdenkt, ziet een overheid zonder gezag, overheidsorganen in machteloosheid en onzekerheid, politieke partijen in opperste verwarring, zelfs het Koningshuis aangevochten. Kortom een Staat in ontbinding.

1. John Searle, *The Campus War*, 202.
2. *BMGN*, 101e Jrg., afl. 1, 1986.

Ik bewaar uit die tijd nog altijd een beschikking van het Haags Gerechtshof 'daartoe strekkende, dat het Gerechtshof geen strafvervolging zal gelasten tegen de "krakers" van aan N.N. in eigendom toebehorende panden, aangezien te verwachten is dat een strafvervolging van bedoelde personen wegens begane strafbare feiten een dusdanige ernstige verstoring van de openbare orde zal meebrengen, dat op gronden van algemeen belang van strafvervolging dient te worden afgezien ...' Dat was in juni 1983. Zó ondermijnd was toen de Staat, zo machteloos de overheid, zo gering de rechtszekerheid der burgers. Wij stonden als volk aan de rand van de anarchie.

Dát was de andere noodsituatie, die mede geleid heeft tot het ontstaan van het CDA. De politiek was voor vragen gesteld, die een geheel nieuwe doordenking eisten van het wezen, de taak en de grenzen van Staat en overheid. Vragen, waar noch in de geschriften van Schaepman of Nolens, noch in een bisschoppelijk mandement, noch in de boeken van Groen, of Kuyper, of Lohman, of Dooyeweerd, of Van Ruler, een pasklaar antwoord op te vinden was.

En wat lag nu meer in de rede dan dat de voormannen van de KVP, van de AR en van de CHU, in het besef van hun partij-politieke onmacht de handen ineen sloegen om te pogen in gemeen overleg te komen tot een nieuwe visie op de Staat en de overheid? Een visie, waarin al de zo duidelijk aan het daglicht getreden onvrede en woede tegen de gevestigde orde en tegen het oude politieke bedrijf ernstig zou worden genomen en gehonoreerd. Om dan na te gaan welke wegen openstonden om Staat en overheid op adequater wijze hun roeping te laten vervullen.

Welnu, dat is gebeurd. Eerst in een voorlopig ontwerp 'Program van Uitgangspunten'. Maar nu dan in een veel breder en doordachter vorm 'Publieke gerechtigheid. Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving'. Wie zou er niet dankbaar voor zijn!

Visie op de Staat

Wie enigszins op de hoogte is van de ontstaansgeschiedenis van het CDA en van de voorgeschiedenis van dit rapport, ziet zich een bepaalde ontwikkeling voltrekken in de christen-democratische visie op Staat en overheid. Aan dit rapport ging vooraf het 'Program van Uitgangspunten'. En uiteraard was dat Program ook weer de schriftelijke neerslag van wat in de woelige en warrige dagen van weleer naar voren was gekomen bij de eerste oriënterende gesprekken van anti-revolutionairen, katholieken en christelijk-historischen. Om daar enige indruk van te krijgen, hoef ik slechts de namen te noemen van twee gedreven anti-revolutionaire figuren: prof. B. Goudzwaard en mr. W. Aantjes. De laatste heeft in die tijd vooral naam gemaakt met zijn toespraak vol retoriek op het CDA-Congres op 24 augustus 1975. Ik licht er enkele passages uit: 'Het Evangelie geeft geen rechtstreekse richtlijn voor het politiek handelen, nee, maar het geeft wel richtlijnen voor het rechtstreekse politieke handelen en soms wel degelijk heel concreet: Hongerigen voeden, dorstigen te drinken geven, vreemdelingen huisvesten, naakten kleden, zieken en gevangenen bezoeken. Maar dan moet u dat ook wel gaan toepassen. En kijk eens om u heen, wij zijn tweeduizend jaar verder. De hongerigen worden niet gevoed, zij sterven als ratten langs de wegen van hun uitgedroogde landen, en als wij één procent van ons nationale inkomen voor ontwikkelings-samenwerking geven, dan hebben wij meer zorg of die ene procent wel goed wordt besteed dan over de vraag, of die 99 procent die wij voor onszelf hebben gereserveerd wel goed wordt besteed ... En de vreemdelingen worden niet gehuisvest. Zij worden gediscrimineerd en uitgewezen. En wij laten ze uitwijzen. Tenzij wij ze nodig hebben om werk te doen, waaraan geen Nederlander, ondanks honderdduizenden werkelozen, zijn handen wenst vuil te maken ... Geen plaats voor christelijke politiek? De wereld hunkert naar christelijke

politiek, die spreekt voor wie geen stem hebben. Die handelt voor wie geen handen hebben. Die een weg opent voor wie geen voeten hebben. Die helpt wie geen helper hebben ... Dàt is ons richtsnoer. En wie het voorrecht te beurt valt om als vertegenwoordiger van deze richting tot politiek handelen te worden geroepen, wordt voor de uitoefening van zijn functie geacht daarmee in te stemmen. Het christen-democratisch appel zal zo zijn, wil het werkelijk christen-democratisch zijn.'

Het Program van Uitgangspunten is een semi-kerkelijk belijdenisgeschrift

---

Wie de rede van Aantjes tot zich heeft laten doordringen, zal daar niet weinig van terugvinden in het 'Program van Uitgangspunten'. Niet weinig ook van het gedachtengoed van de even gedreven en sociaal voelende VU-hoogleraar B. Goudzwaard. Het is voornamelijk onder hun invloed geweest, dat het 'Program van Uitgangspunten' is uitgegroeid tot een semi-kerkelijk belijdenisgeschrift, waarin uitdrukking wordt gegeven aan de betekenis van het Evangelie voor het politieke handelen. En dat ten overstaan van het gehele Nederlandse volk als een 'begaanbare weg'.

Fundamenteel is wat dat betreft de wijze waarop in artikel 4 over de overheid wordt gesproken: 'De overheid als Gods dienaar is geroepen de samenleving te dienen naar de norm van de gerechtigheid met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke ver-

banden en van burgers en met erkenning van het eigen recht en karakter van de kerk. Dit houdt in, dat zij zich inzet voor een maatschappij, waarin recht en vrede heersen, opkomt voor de zwakken, vervolgd en ontheemden, het onrecht bestraft, de gewetensvrijheid eerbiedigt en de persoonlijke levenssfeer beschermt en in het algemeen die voorwaarden schept, die nodig zijn voor een samenleving van verantwoordelijke mensen.' Onwillekeurig zal ieder politiek geïnteresseerd mens zich afvragen: Is dat inderdaad een begaanbare weg? Is het politieke realiteit, of een utopisch messiaanse droom zoals er in de jaren zeventig zoveel gedroomd zijn?

Ik herinner me in het tijdschrift *A.R. Staatskunde* (50e Jrg. nr. 1, 1980) een kritische bespreking gelezen te hebben van het eerste ontwerp van het 'Program van Uitgangspunten' door de hoogleraar mr. A.M. Donner. Ook hij stelde toen de vraag naar de begaanbaarheid van de aangewezen weg. 'Zijn overheid en staat daar wel bekwaam voor en zijn hun machtsmiddelen daartoe wel geëigend?' Donner betreurt het, dat men in dit program telkens stuit op de vooronderstelling, dat de overheid geroepen zou zijn datgene te bevorderen en met machtsmiddelen te verwezenlijken wat naar christelijk sociale ethiek geboden zou zijn. 'Het gevaar van zulke politiek is altijd weer dat men ongeremd al wat bijbels geboden lijkt met politieke machtsmiddelen wil bevorderen en verwezenlijken.' En dan komt de hoogleraar tot deze slotsom: 'Dat de overheid Gods dienaar is, had en heeft een diepe zin, omdat in deze wereld recht zonder macht niet denkbaar is. Maar in een tijd van democratie, waarin zoal niet het volk zelf dan toch zijn politieke partijen deel van de overheid zijn, is het nodig om ook die bewegingen aan de overheidsplicht te herinneren en hen te vermanen, dat zij hun gevoel voor de verhoudingen niet verliezen en dat zij niet, om de verlangens van zichzelf en hun aanhang te bevredigen, tot tirannen mogen worden en zouden mogen menen dat

zij de macht naar believen (dat is naar eigen inzicht in de samenlevingsverhoudingen) kunnen gebruiken en dat recht mogen noemen. Staat en overheid horen het graag dat er om meer recht gevraagd wordt, want dat betekent meer gezenschap en meer macht. Zoals elke revolutie tegen de macht wél een verplaatsing van macht bewerkt, maar tevens als resultaat heeft dat de macht, soms op wat verfijnder wijze, nog groter wordt. De echte staatsmacht is niet begonnen met Lodewijk XIV, maar met de Franse Revolutie.³ En voegen wij eraan toe: Waar is de staatsmacht meer misbruikt en tot een karikatuur geworden dan in de Oosteuropese volksdemocratieën?

Waar het in het Program van Uitgangspunten ondanks zijn uitbundig spreken over de overheid aan schort, is een duidelijke visie op de Staat. Het is sterk bepaald door de politieke actualiteit, door de maatschappelijke problemen. Het gaat om 'een begaanbare weg', dat wil zeggen: een weg van vernieuwing en verandering van Staat en maatschappij. Het is sterk toekomstgericht. Het plaatst daartoe Staat en overheid als Gods diensdijne in een ideologisch kader, dat het zegt te ontleen aan het Evangelie, maar dat in wezen niet anders is dan de omslag van een individualistisch gerichte maatschappij naar een socialistisch gerichte maatschappij, de omslag van de liberale naar de sociale rechtsstaat, de verschuiving van privaatrecht naar publiekrecht.

Men kan voor deze veranderingen veel begrip opbrengen. In zijn boek 'Evolutie in het privaatrecht' heeft prof. mr. A. Pitlo er een voortreffelijk opstel aan gewijd. De titel ervan is veelzeggend 'De vermaatschappelijking'. Ik citeer: 'Veler ogen gingen open voor de behoeften der misdeelden. Deze kon men slechts beschermen door maatregelen van bovenaf en dat wel met maatregelen van dwingend recht. Dan zet de socialiserende stroming in en stoot door. In deze periode betekent ethiek in de verhouding van individu tot gemeenschap,

dat is tot alle andere individuen: vermaatschappelijking ... De vele regelen van dwingend recht ter bescherming der zwakken en onvolwaardigen, overheids-toezicht en overheidsbemoeiing, overheveling van individueel belang naar gemeenschapsbelang, dit alles heeft de verhouding tussen privaat- en publiekrecht ten enenmale veranderd ...'⁴

Ontegenzeggelijk is door de vermaatschappelijking van het leven de druk op het persoonlijk leven van de kant van de overheid aanzienlijk zwaarder geworden. Daarmee is de vraag acuut geworden welke de grenzen zijn van dit proces van vermaatschappelijking. 'Teveel ordening, teveel overheidsingrijpen, teveel dwingend recht en terugdringen van de persoonlijke vrijheid leidt tot ontduiking en dus tot vermindering van eerbied voor recht en wet.'⁴ In wezen is dat de vraag naar de Staat; naar de Staat als een rechtsinstantie, die gesteld is ook boven overheid en samenleving. Dreigt het gevaar niet dat ook de Staat vermaatschappelijkt? Het 'Program van Uitgangspunten' laat ons daarover in het onzekere.

En nu het pas verschenen rapport van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA 'Publieke gerechtigheid. Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving'. Zou het mogelijk zijn, dat wij na de turbulente jaren van overgang en verschuiving van liberale staat naar de sociale rechtsstaat met alle excessen en exaltaties, die er in de jaren zestig en zeventig mee gepaard gingen, thans in wat rustiger en dieper vaarwater zijn terechtgekomen? Zijn wij toegekomen aan de begrenzingen van het vermaatschappelijkingsproces?

Wanneer wij de beginregels van hoofdstuk I lezen, verkeren wij in goede hoop: 'Er bestaat reeds geruime tijd behoefte aan een christen-democratische staatsleer ... Reeds in 1980 signaleerde A.M. Donner al

3. A. Pitlo, *Evolutie in het privaatrecht* (Groningen 1972) 40, 42.

4. *Ibidem*, 47.

dat van een politieke beweging als de christen-democratie een poging verwacht mag worden om te komen tot een herkenbare staatsbeschouwing ... Van de kant van de CDA-Tweede Kamerfractie werd bij monde van haar toenmalige voorzitter B. de Vries gewezen op het belang van een normatieve staatsleer ... Ook in wetenschappelijke kring groeide de belangstelling voor deze thematiek ... Twee hoogleraren in het staatsrecht aanvaardden hun functie met oraties die inhoudelijk nauw aansloten bij de christen-democratische gedachtenvorming omtrent de relatie tussen overheid en samenleving, tussen staat en maatschappij'.⁵

Dat klinkt allemaal erg hoopvol, maar bij verder lezen is het toch hoop die niet ten volle bewaarheid wordt. Ik kan met de beste wil en met grote dankbaarheid voor het vele goede dat ons in dit rapport is geschonken, niet zeggen dat ik er een duidelijk geprofileerde en herkenbare staatsbeschouwing in ben tegengekomen. En dat vind ik een gemiste kans.

Laat ik beginnen met erop te wijzen dat op enkele uitzonderingen na dit rapport voortdurend het woord 'Staat' vermijdt en van 'overheid' spreekt, ook dáár waar het begrip 'Staat' zich als het ware opdringt. Nu wil ik daarbij zeker verdisconteren, dat vooral in anti-revolutionaire kring men altijd met voorliefde over de regering sprak als 'overheid', omdat daarin tot uitdrukking kwam het over-iets-gesteld-zijn. Ook wil ik erbij in aanmerking nemen dat in de laatste decennia, vooral na het schrikbewind van het facisme en nationaal-socialisme, het woord 'Staat' een uiterst onsympathiek en traumatisch belast begrip is geworden met sterke associaties aan onderdrukking, geweld, onrecht en wreedheid. Maar dat neemt niet weg, dat het begrip ook al een eeuwenlange vóór christen-democratische traditie heeft en een eigen oorspronkelijke betekenis, die door geen ander woord kan worden vervangen, noch door overheid, noch door regering, noch door natie. Daarom ontstaat er een leemte, een hiaat in de

gedachtenwisseling over de rol van de overheid in de samenleving als niet van te voren duidelijkheid is geschapen over de vraag, welke de geheel eigen plaats is die de Staat daarbij inneemt.

Die duidelijkheid ontbreekt helaas in dit rapport. Men kan zich bij de lezing ervan niet aan de indruk onttrekken, dat voor de opstellers van dit rapport overheid en Staat identieke begrippen zijn. En de vraag rijst dan onwillekeurig: Zou het ontbreken van een duidelijk besef van de Staat misschien toch een gevolg zijn van het collectieve geheugenverlies ten tijde van het massale democratiseringsproces in de jaren zestig en zeventig? Dat proces ging immers gepaard met felle haatuitbarstingen tegen de Staat. Men wilde bevrijding, vernieuwing, en schuwde daarom de vastheid van de Staat. De Staat vereenzelvigde men met de gevestigde orde, met het establishment. Men kalkte het op de muren: Uw rechtsstaat is de onze niet! Is toen de Staat niet uit het bewustzijn verdreven door de furie der vermaatschappelijking?

Zoals gezegd komt het woord 'Staat' maar spaarzaamelijk in dit rapport voor. Het wordt als het ware overspoeld door het begrip 'overheid'. Nu is natuurlijk niet te ontkennen, dat er een zeer nauwe relatie tussen beiden is, maar één en hetzelfde zijn zij niet. De Staat is hiërarchisch gesproken hoger en belangrijker dan de overheid. Daarom placht men wel te spreken van de eer en hoogheid van de Staat. Ik aarzel zelfs niet om te zeggen, dat de Nederlandse Staat iets mystieks, ja, iets religieus heeft. Iets wat wij ook kennen uit het eerbetoon aan de vlag en het volkslied. In de Bijbel komen wij dat ook tegen als daar gesproken wordt over de volken en hun engelmachten (Daniël 10), of als gezegd wordt dat de overheid haar gezag aan God ontleent (Romeinen 13:1). Daarom spreekt men ook van regeren 'bij de gratie Gods'.

Iets van die religieuze achtergrond van de Staat komen wij in dit rapport ook wel

5. *Publieke gerechtigheid*. 13.

tegen, maar helaas nevelig en vaag. Ik citeer: 'De christelijke overheden werken vanuit een specifiek eigen grondmotief. Het Program van Uitgangspunten wijst de publieke gerechtigheid aan als hun identiteitsbeginsel ... Het is een waarde, die aan het gepositieerde recht voorafgaat. De staat is er innerlijk aan gebonden ... Het zoeken naar de strekking en concrete betekenis van het gerechtigheidsbeginsel voor de politiek, gebeurt bij het licht van het geopenbaarde Woord. Die zoektocht heeft al een schat van inzichten en oriëntaties opgeleverd ... Het adagium 'Er staat geschreven, er is geschied' geeft het respect voor de christen-democratische traditie weer ... Over de generaties heen vindt de inspanning plaats, die tot christen-democratische politieke filosofie leidt ... Er zijn constitutieve rechtsbeginselen die zo wezenlijk zijn voor mens en samenleving, dat zij als grondslagen van de democratische staat beschouwd moeten worden.'⁶

Waarom is het zo moeilijk om uit bovenstaande regels een duidelijk beeld te krijgen van de Staat, die de opstellers van dit rapport voor ogen heeft gestaan? Elders spreekt men van 'een democratische staat', van een 'sociale rechtsstaat'. 'Veel verder dan de Staat als 'een gezagsinstituut, dat recht tot gelding moet brengen' komt men niet.'⁷ De oorzaak van deze wazigheid in het spreken over de Staat ligt mijns inziens in de overwegend politiek-filosofische benadering van de Staat. En als nu iets karakteristieks voor de Staat is, dan dat zijn grondslag niet filosofisch is, maar berust op het: 'Er staat geschreven! en Er is geschied!'

Vlammend schrift

Wie ook maar enigszins bekend is met de christen-democratische traditie, kent de herkomst van die leus. Het is één van de meest karakteristieke uitspraken van de negentiende-eeuwse christen-staatsman Guillaume Groen van Prinsterer. Hij weet ook dat Groen er een andere betekenis in

legde dan in dit rapport is gesuggereerd. Hij verwees ermee naar het Evangelie en naar de geschiedenis. Hij sloot er de Voorrede van zijn monumentale werk 'Ongeloof en Revolutie' mee af: 'Ik eindig met de verklaring dat ik, tegen alle wijsheid der mensen, bij het gevoel van eigen zwakheid, twee woorden, als onderpand der zege, ten leus heb: er staat geschreven! en er is geschied! Een fundament tegen elk schutgevaarte, een wortel tegen iedere wervelwind van filosofisch ongelooft bestand. De Historie, die ook het vlammend schrift van den heiligen God is. De Heilige Schrift die, in de onafscheidelijkheid van gebeurtenis en leer, ook de historische schrift is. De Historie, gelijk zij niet enkel door de reeks der daden, maar vooral door de ontplooiing der begrippen gevormd wordt; gelijk zij door de feiten der Openbaring haar aanvang en betekenis en richting en eenheid ontvangt.'

Het is nu juist de factor der historie, die ten enenmale ontbreekt in dit rapport. De historie is verneveld tot 'intersubjectiviteit', tot 'respect voor de verschillende christen-democratische tradities', tot 'politieke filosofie'.⁸ Als leerling van Groen is het mijn stellige overtuiging dat dit een te zwakke en gebrekkige grondslag is om het gebouw van Staat en overheid op te bouwen. Een dergelijke redenering raakt ten enenmale niet 'het identiteitsbepalende beginsel' van Staat en overheid.¹⁰

Wat bedoelde Groen toen hij sprak over 'het vlammend schrift der Historie'? Allereerst dat de Staat geen algemene verstandswaarheid is, maar een historisch gegeven. De Staat is niet af te leiden uit de rede, noch uit de natuur, noch uit de volkswil of het volkskarakter. Zo wordt het mees-tentijds wel voorgesteld, maar dat is in strijd met de geschiedenis. Men kan niet zeggen: de Staat is van de burgers, die

6. *Ibidem*, 117-119.

7. *Ibidem*, 137.

8. *Ibidem*, 117.

9. *Ibidem*, 116.

10. *Ibidem*, 116.

deden hem ontstaan en die beschikken er daarom over. Dat is evenmin het geval als dat de school het bezit zou zijn van de kinderen, of de universiteit van de studenten, of het ziekenhuis van de patiënten, of de kerk van de gelovigen, of het huwelijk van de echtgenoten. De Staat is niet identiek met de verenigde en gezamenlijke wil van de burgers. Hij is niet een vennootschap, een compagnie met aandeelhouders en directie. Groen van Prinsterer wil zeggen: de Staat is een ordening, die niet aan menselijk initiatief is ontsprongen. Hij is van hogere orde. Hij is er bij de gratie Gods. Men kan en mag hier spreken van een godsge-schenk. In dat opzicht is er dus enige gelijkenis tussen de Staat en de theocratie van het oude Israël. In die zin namelijk dat de Staat een dimensie meer bezit dan de oud-Griekse *polis*, dan een *civitas*, laat staan dan een *imperium*. De Staat heeft een mystiek-religieuze wijding die tot uitdrukking komt in de symbolen van de Staat: scepter, zwaard en kroon. Groen van Prinsterer is in zijn gedachten over de historische Staat de geestelijke antipode van Rousseau met zijn maatschappelijk verdrag en ook van John Locke met zijn leer van de democratische meerderheid.

Groens 'Er staat geschreven en er is geschied!' is dus geen politieke filosofie, maar vertaling van het 'vlammend schrift' der historie. Daarom kan volgens hem alleen daar zinvol over de Staat gesproken worden, waar de historie niet verneveld is door filosofie of sociologie, maar men er nog in beluistert de sprake en daden Gods. Dat was het geval bij Groen. Het was ook nog het geval bij de Leidse historicus Huizinga. Wie kent niet zijn schildering van het ontstaan van de Nederlandse Staat? 'Vraagt men, wat in het staatkundige de diepste insnijding is geweest, die de tijdperken scheidt, dan moet het antwoord zijn: de Nederlandse opstand tegen Spanje. In de staatkundige geschiedenis der zestiende eeuw is de Nederlandse opstand het nieuwe, het ongehoorde, de gist van later wasdom. En de Nederlandse op-

stand is Prins Willems werk in de mate, waarin ooit een mens een tijd bewegen kan ... Op Hollands bodem, in Hollands doods-nood, in Hollands eenvoud en ernst is Willem de historische figuur van het Wilhel-mus geworden ... Eén woord, één voor-stelling verbindt in 's Prinsen leven alles wat ooit zijn streven is geweest, hoe deer-lijk ook de staat van verwezenlijking, waar-in hij het moest achterlaten, verschilde van de idee. Het is het woord: 'Vaderland', zo-als het klinkt in de aanhef van het Wilhel-mus: 'het vaderland getrouwe ...' En Va-derland is voor de Prins: '*Cette union générale de toutes les provinces, non point de nom, de titre et de papier, mais de cou-rages, volontés, moiens et facultés.*'¹¹ Wie zou hier ook niet denken aan Prins Willems brief aan Sonoy over het verbond dat hij ter wille van dit volk gesloten had met 'den Potentaat der potentaten'?

Nu wil ik niet beweren, dat elk besef van het 'vlammend schrift' der historie in dit rapport ontbreekt, maar hoe verzwakt en vaag treedt het naar voren. Wat de plaats van Oranje in ons staatsbestel betreft, lees ik op bladzijde 276 als noot in kleine let-ters, dat 'de christen-democratie een groot respect kent voor de traditie en voor het historisch gegroeide, en dat zij om die re-den (!) ook gehecht is aan de constitutione-le monarchie en aan de plaats van Oranje in ons bestel, omdat de Koning van ouds uitdrukking geeft aan de waarden die de Nederlandse samenleving stempelen en hij als zodanig een verbindende kracht is (!)'. Vergelijken wij dat met de geladen woorden van Groen van Prinsterer over het koningshuis: 'Het is in de Nederlandse Staat een eigen voorrecht dat het grond-wettig koningschap eenzelve is met het historisch koningschap. Hier is het koning-schap, meer wellicht dan in enig land, met republikeinse zin en geest doorvoed, heeft het een republikeinse wortel, is geboren uit de geschiedenis van het Gemenebest. De koning is het eminente hoofd, hetgeen de

11. *De Nederlandse Natie*, 82-95.

Natie eeuwenlang begeerd heeft. In die eenvoudige waarheid ligt de waarborg tegen afwijkingen aan de ene of aan de andere kant. De Koning van Nederland is niet een Landsheer, maar ook niet een figurant: de Prinsen van Oranje hebben nooit in de volkshistorie voor figuranten te boek gestaan. De Koning is beschermheer, desnoods tegen de meerderheid, desnoods tegen een tijdelijke opinie; Beschermheer van de rechten en vrijheden des volks. Dit is het denkbeeld geweest in 1813, en daarom was het woord, op zichzelf misschien gevaarlijk, Soeverein, in ons land niet gevaarlijk, omdat hetgeen daarin gevaarlijk had kunnen zijn, in onze volkshistorie een correctief had.¹²

De Staat is 's mensen eerste identiteit, zijn Vaderland

Staat en historie zijn bijna identiek. Daarom ligt in de Staat, en nergens anders, het identiteitsbeginsel van een volk. Daarom ook kan een mens bij wijze van spreken niets ergers overkomen dan statenloos te worden. Hij is dan uit de historie gebannen en een zwervend stofdeeltje geworden in de oneindige wereldruimte. Een volk heeft niets kostbaarders dan zijn Staat. En zonder Staat wordt volk tot massa, tot menigte; 'tot onaanspreekbare horden, tot samenklontering van geestloze individuen'.¹³ De Staat is 's mensen eerste identiteit, zijn Vaderland. En door de Doop de Kerk 's mensen tweede identiteit, zijn Moeder.

Het is daarom ook slechts tegen die historische achtergrond, dat zinvol gesproken kan worden over de rol van de overheid in de samenleving en over de publieke gerechtigheid. Want de overheid in haar ordenende taak wordt slechts dan als niet-autoritair en onderdrukkend ervaren als de samenleving de overheid orgaan weet van een hoger instantie dan die van een coalitie van partijen of van een democratische meerderheid; orgaan namelijk van de Staat als rechtsgemeenschap, waaraan allen door diepe historische banden verknocht zijn. Als het immers om het wel of wee, om het voortbestaan van die historische rechtsgemeenschap gaat, dan zijn geen offers te groot en geen lasten te zwaar. Prins Willem I is ook daarvan het lichtend voorbeeld.

Heeft het massale democratiseringsproces niet de Staat als een dierbaar en kostbaar goed uit ons geheugen verdreven? Wat beseffen wij nog van de woorden die de fijnzinnige jurist mr. Paul Scholten eens aan de Staat wijdde: 'De Staat onderscheidt zich van alle andere samenlevingsverbanden door twee wezenlijke trekken: de onderwerping aan de Staat is onvrijwillig in oorsprong en onvrijwillig in wezen. Onze geboorte lijft ons in in een Staat zonder dat wij daar de minste invloed op hebben. Elke gedachte aan een vrije keus is daarbij uitgesloten, evenzeer als een keus van ouders en familie. Ons bestaan draagt de grondtrekken van de Staat, waarin wij zijn geboren en die de onze is. Het is waar dat de Staat ook genaturaliseerden kent. Maar de Staat kan krachtens zijn wezen door naturalisatie toch slechts een gering aantal vreemdelingen opnemen in vergelijking met het aantal ingezetenen door geboorte. Juist naturalisatie onderstreept het onvrijwillig karakter van het staatsburgerschap. Onderdaan zijn van een bepaalde Staat is de rechtskundige

12. *Parlementaire Studiën en Schetsen*, Deel III, 95.

13. G. Groen van Prinsterer, *La nationalité religieuse*, 10, 11.

uitdrukking van een biologische en historische waarheid, die ieder mens als een vooraf gegeven feit heeft te accepteren'.¹⁴ De Staat zo gezien, is een rechtsgemeenschap, niet slechts tussen de thans levenden, maar tussen de levenden, de gestorvenen en hen die straks geboren zullen worden.

Als de Staat niet zulke diepe historische wortels had, hoe zou Nederland de eeuwen door zijn blijven bestaan, alle dreigingen van buitenaf en van binnenuit ten spijt? Hoe zou Nederland de bange jaren van de Duitse bezetting hebben kunnen doorstaan? En hoe zou Nederland de zwermen anarchisten, krakers, antinomen en chaoten hebben kunnen overleven?

En wanneer thans de Staat in vergetelheid zou geraken, zelfs daar waar men dat het minst zou verwachten, namelijk in het CDA, wat zouden de gevolgen zijn? Het zou betekenen, dat de overheid hoe langer hoe meer de speelbal van het volk zou worden, van de politieke partijen, van de publieke opinie. Want waar de Staat uit het gezichtsveld verdwijnt, daar dringt zich de volkssoevereiniteit als onontwijkbare macht op. Het zou betekenen, dat het staatsgebouw en de staathuishouding hoe langer hoe onstabiel werden en op den

duur een staatsbankroet tegemoet gingen. Een duidelijke waarschuwing in die richting heeft onlangs in zijn afscheidscollege te Rotterdam prof. mr. W.J. Slagter reeds laten horen toen hij sprak van 'Schaarse rechten' (Deventer, 1989). Dan stort ook het hele schone bouwwerk van de publieke gerechtigheid als een kaartenhuis in elkaar.

Waarmee ik met een variatie op een diepe wijsheid uit het bijbelboek Prediker maar wil zeggen: Alles heeft zijn tijd, alle dingen hebben hun duur. Er is een tijd om alle aandacht te richten op de maatschappij en er is een tijd om volle aandacht te geven aan de Staat. Ik denk dat het thans de tijd is om meer aandacht te geven aan het hoge en kostbare goed van de Staat. En dat ter wille ook van de samenleving en van de publieke gerechtigheid. Wat dat betreft is er voor het CDA in zijn bezinning op Staat en overheid, en op hun functie in de samenleving, nog een grote taak weggelegd.

14. *Verzamelde Geschriften*, Tweede Deel, 154v.

